

SZÜCS TIBOR

A MAGYAR VERS KETTŐS NYELVI TÜKÖRBEN:
NÉMET ÉS OLASZ FORDÍTÁSOKBAN

SEGÉDKÖNYVEK
A NYELVÉSZET TANULMÁNYOZÁSÁHOZ 64.

SZÜCS TIBOR

A MAGYAR VERS
KETTŐS NYELVI TÜKÖRBEN:
NÉMET ÉS OLASZ FORDÍTÁSOKBAN

TINTA KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST, 2007

SEGÉDKÖNYVEK
A NYELVÉSZET TANULMÁNYOZÁSÁHOZ 64.

Sorozatszerkesztő:
KISS GÁBOR

Lektorálták:
ALBERT SÁNDOR
SZABÓ ZOLTÁN

ISSN 1419-6603
ISBN 978-963-7094-64-4

© Szűcs Tibor, 2007
© TINTA Könyvkiadó, 2007

A kiadásért felelős
a TINTA Könyvkiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: Temesi Viola
Műszaki szerkesztő: Bagu László

Ajánlás

*Szüleimnek, akiktől már az első szép magyar szavakat meleg szeretettel kaptam.
Kákics ormánsági népének, amiért ezt a tiszta örökséget máig megőrizte.
Lelkem gazdagítóinak, akik a hagyományok igaz értékeit kincsként kínálták.
Magyartanáraimnak, akik a nyelv és a vers szépségeit fölfedeztették.
Nyelvtanáraimnak, akik a világra új ablakot nyitottak.
Mestereimnek, akik pályámon mindenkor utat mutattak.
Lektoraimnak, akik fölismertették, hogy még más utak is vannak.
Kollégáimnak, akik útközben végig lelkesítettek.
Müncheni és pécsi tanítványaimnak, akik kérdéseikkel továbbvezettek.
Hitvesemnek, aki a költészet fogadásához lényéből kezdettől ihletet adott.
Családomnak, hogy mindeközben értő, áldozatos gondoskodással vett körül.
Ez az ő könyvük.
Én csak megírtam.
Ötven év számadása.
Köszönet érte!
Azoknak is, akik már nem vehetik kézbe.
S azoknak is, akik osztozhatnak örömeiben.
Nyelvünk költészetében és költészetünk nyelvében gyönyörködve.*

TARTALOM

I. BEVEZETŐ GONDOLATOK	9
1. A téma kereteiről	9
2. Nyelvek és szövegek szembesítéséről	12
II. A NYELVI ALAPOKHOZ	16
1. A motivált nyelvi jelek típusai	16
2. A zeneiség és a képszerűség nyelvi-stilisztikai eszköztáráról	31
2.1. A zenei hangzáshoz	31
2.1.1. A hangzás nyelvi szintjei	32
2.1.1.1. A szegmentumok rétegében	32
2.1.1.2. A szupraszegmentális rétegben Prozódiai jegyek – deklamáció – metrika	40
2.1.1.3. Morfofonológiai sajátosságok	45
2.2. A képi világhoz	49
3. Szerkezeti sajátosságok	51
3.1. Tipológiai jellemzők	52
3.1.1. A morfoszintaxis szintjén	52
3.1.2. A szintaxis szintjén	61
3.2. A felszíni zérus jelentősége	67
3.3. Egyéb szerkezeti vonások	72
3.3.1. További morfoszintaktikai jellemzők	72
3.3.1.1. A szófaji kategóriák és mozgásterük	72
3.3.1.2. Az esetrendszer	73
3.3.2. Grammatikai tényezők funkcionális kiteljesedése a szintaxis és a textológia szintjén	75
3.3.2.1. Proformák a szöveg utalásrendszerében	75
3.3.2.2. A viszonyítások néhány jelentős megnyilvánulásáról	78
III. NYELV ÉS KULTÚRA EGYSÉGE A VERS VILÁGÁBAN	83
1. Intertextualitás az irodalmi fordításban	83
2. A magyar vers fogadtatása a fordítások tükrében	85
3. Irodalmunk külföldi recepciójáról – különös tekintettel a költészetre	90
3.1. A magyar irodalom olasz és német fogadtatásáról	90
3.1.1. Két kiemelt jelentőségű metszet	90
3.1.2. A folytonosság jegyében	93
3.2. A magyar vers sajátos helyi értékéről	99

IV. VERSFORDÍTÁSOK – PÁRHUZAMOS (ÖSSZEHASONLÍTÓ) ELEMZÉSEK	104
1. Két szelet – komplex megközelítésben	105
<i>Kosztolányi Dezső: Halotti beszéd</i>	105
<i>Balázs Béla: A kékszakállú herceg vára – A regös prologusa</i>	114
2. Századokon át – kiemelt szempontokkal	120
<i>Balassi Bálint: Hogy Júliára talál, így köszöne neki</i>	120
<i>Csokonai Vitéz Mihály: A reményhez</i>	126
<i>Berzsenyi Dániel: A közelítő tél</i>	132
<i>Kölcsey Ferenc: Himnusz</i>	135
<i>Petőfi Sándor: Szeptember végén</i>	143
<i>Arany János: A tölgyek alatt (Margitsziget)</i>	147
<i>Ady Endre: Párisban járt az Ősz</i>	153
<i>József Attila: Betlehemi királyok</i>	155
<i>Babits Mihály: Esti kérdés</i>	158
<i>Babits Mihály: Új leoninusok</i>	165
<i>Juhász Gyula: Milyen volt</i>	169
<i>Tóth Árpád: Esti sugárkoszorú</i>	173
<i>Radnóti Miklós: Két karodban</i>	180
<i>Szabó Lőrinc: Dsuang Dszi álma</i>	183
<i>Nagy László: Ki viszi át a Szerelmet</i>	186
<i>Weöres Sándor: Rongyszőnyeg – 14, 99</i>	189
V. A FORDÍTÁSKRITIKAI TANULSÁGOK ÖSSZEGZÉSE	196
VI. IRODALOM	203
1. Szakirodalom	203
2. A fordítások szövegforrásai	222
3. További gyűjteményes kiadások (Válogatás német, illetve olasz viszonylatban)	223

I. BEVEZETŐ GONDOLATOK

1. A téma kereteiről

Írásom alapvető célkitűzése annak magyar alapú kontrasztív vizsgálata, hogy milyen nyelvi és kulturális tényezők határozzák meg a formaközpontú művészi szöveg legköztöttebb műnemét, a lírát képviselő versnek a fordítását; ennek megfelelően milyen sajátos fordításkritikai szempontok követésével minősíthető a művészi fordítás sikere, miként tárható fel az eredeti szöveg és a fordítás kettős nyelvi-kulturális kötődése az összehasonlító (párhuzamos) műelemzés során. Ekként a címben is szereplő „kettős nyelvi tükrözés” elsősorban az eredeti forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg kettős meghatározottságára utal, másodsorban pedig az itt kiemelten tárgyalandó német és olasz fordítások egy-egy eltérő tükrözését idézi – ám mindkét vonatkozás szerint az érintett nyelvek és kultúrák együttesében.

A téma feldolgozásához a következő megfontolások vezettek. Az irodalmi szövegek közül azért éppen a versre esett a választásom, mert (1) az ún. tartalom–forma egység jegyében, vagyis a megformált tartalom és a tartalmasított forma viszonylatában a lehető legszorosabb, legszerveesebb összeforrottságot képviseli; (2) ezzel összefüggésben – mint nyelvi műalkotás – a legnyilvánvalóbb nyelvi kötődést mutatja; (3) a magyar irodalmi műveltségben hagyományosan egészen sajátos státust élvez, amely jelentőségében többszörösen is megnyilvánul: mind az irodalmi kánonunkon belül sokáig paradigmaticusnak tekinthető helyét, mind pedig a nemzeti kultúrában betöltött kiemelt szerepét illetően.

Az itt választott nyelvek pedig számomra kézenfekvően adódtak. Egyfelől a fordítás iránya maga, hogy ti. hungarológiai érdekű – és ezzel nyelvünk és kultúránk egységes közvetítésében gondolkodó – szemléletemnek megfelelően különösen tanulságosnak tartom annak feltárását, hogy milyen mértékű és minőségű fordítói fogadtatásra számíthat a magyar vers. (Természetesen a közismertebb fordított irány követése is változatlanul érdekes: milyen teljesítményt mutathatunk föl a világirodalom lírai műalkotásainak magyarra történő átültetésében?) Mindehhez leginkább két nyelv kínálkozott: a német (mint germán nyelv) és az olasz (mint újlatin nyelv), minthogy – adott nyelvismeretemen túl – megítélésem szerint ugyancsak külön tanulságokkal szolgálhat két ilyen megkülönböztető indoeurópai nyelv bevonása (kifejezetten különböző hangzásvilággal és háttérkultúrával). Ebből adódóan a magyarhoz viszonyított – még fokozottabb – kontrasztivitásuk is várhatóan árnyaltabb tipológiai jelleget ölthet. Mindazonáltal a kontrasztív alapú fordítási kritériumok szempontjából annyit már ezen a ponton megelőlegezhetünk, hogy e nyelvek fordítói háromszögében a magyar vers mint forrásnyelvi eredeti művészi szöveg egészen különleges kihívást jelenthet – ti. a fordító számára.

E kérdésfelvetések alapján igen összetett kép rajzolódik ki, amelynek komplex vizsgálata, interdiszciplináris megközelítése számunkra is igazi hungarológiai feladat. Sze-

mély szerint is úgy érzem, eddigi szakmai pályafutásom egyes fontosnak tartott szálai itt összefutnak, s ebben a kérdéskörben bizonyos szintézist kínálnak.¹ A versszöveg mögött rejlő – és a fordítást befolyásoló – nyelvi alapok ugyanis már első megközelítésben fölvetik a következő kérdéseket:

- (1) A nyelv szerepe az irodalmi művekben (különös tekintettel a költészetre): szemiotikai, nyelvészeti, stilisztikai, esztétikai-poétikai, komparatistikai-hungarológiai stb. szempontból;
- (2) A tipológiai és nyelvsajátos vonások szerepe a fordíthatóság megközelítésében;
- (3) Motiváció a vers képzalkotásában és zeneiségében;
- (4) A deklamáció mint a prozódia és a művészi fordítás kérdése;
- (5) Kontrasztivitás és fordítás (kutatásának) viszonya a textológia nyelvi szintjén; intertextuális/interkulturális összefüggések (idézés, reáliák stb.);
- (6) A kognitív szemantika (különösen a metafora-kutatás) itt alkalmazható tanulságai;
- (7) A művészi fordítás hozzájárulása a magyar költészet fogadtatásához; irodalmunk közvetítése (nyelv és kultúra egységében, illetve a többi művészeti ággal összefüggésben).

Ez utóbbi egység valójában már önmagában is igen bonyolult kettős kötődés kutatását föltételezi, hiszen az említett belső – nyelvünk és kultúránk között fennálló – kapcsolatrendszeren túl a nyelv és a nemzeti civilizáció külső kapcsolatrendszerének egybevető-összehasonlító (kontrasztív, illetve komparatív-interkulturális) vizsgálatára is kiterjed, mégpedig a vizsgálatba bevont nyelvek és kultúrák viszonylatában. Így tehát teljességében körvonalazódnak a hungarológiai keretek: (1) a magyar mint idegen nyelv és a magyar kultúra oktatása, illetve közvetítése (a) a nyelv és a kultúra összetartozásának jegyében, továbbá (b) más nyelvekkel és kultúrákkal kapcsolatban feltárható összefüggéseikben (kontrasztív, illetve komparatív-interkulturális vonatkozásban); (2) a magyar kultúra megismertetése (a) tág értelmezésben az idetartozó „ország- és magyarságismereti” területekkel együtt (történelem, földrajz, néprajz, művelődéstörténet; irodalom és egyéb művészeti ágak), s (b) ezt az extenzív nyitottságot párosítva azzal az intenzív nyitottsággal, amely betekintést kínál mindezeknek a kapcsolatrendszerébe (hogy az interdiszciplináris lehetőség – koncentrációval – lényegi összefüggések feltárásához vezethessen).²

A könyv ezekhez a tágabb hungarológiai keretekhez igazodva tárgyalja a magyar nyelv sajátosságaiból következő fordításkritikai szempontokat. Ezek között külön jelentőséget tulajdoníthatunk a nyelvi jelek motiváltságából levezethető tartalom–forma

¹ A jelen írás (eredetileg habilitációs értekezés) előtörténetéhez egy-egy itt érintett szálát képviselnek pécsi, illetve müncheni (lektori) oktatói tevékenységem bizonyos tantárgyai (művészetszemiotika, nyelvészeti szemantika, stilisztika, magyar–német kontrasztív nyelvészet, a magyar művészet / zene / irodalom hungarológiai közvetítése), sőt a közelműltből közvetlen előzményként a kontrasztív nyelvészet és a fordítástudomány viszonyával, valamint éppen a magyar versszöveg fordításával foglalkozó szemináriumom, illetve néhány idevágó konferencia-előadásom és előtanulmányom.

² Vö. a Nemzetközi Hungarológiai Központ 2000. évi („Hungarológia az ezredfordulón” című) konferenciájának anyagával: *Hungarológia* 2 (2000)/1–2., 3. sz.

megfelelések szerepének, mindenekelőtt a nyelv hangzó szintjén működő zeneiség és a jelentésszerű rétegben kibontakozó képi világ eszköztárának, valamint az intertextuális és interkulturális vonatkozásoknak. Ennek vizsgálata alapján alkalmazott nyelvészeti, illetve hungarológiai keretben remélhetőleg összhangba kerülhetnek a kontrasztív nyelvészeti érvényű tényezők, valamint az eredeti művek és a művészi fordítások nyelvezetét vizsgáló párhuzamos (összehasonlító) műelemzések tanulságai.

A magyar–német, illetve magyar–olasz (valamint érintőlegesen a német–olasz) kontrasztivitást illetően e helyütt nem bocsátkozhatom majd részletesebb fejtegetésekbe; a megfelelő pontokon ezeknek jelentőségét felvillantva csupán utalásszerűen hivatkozom – főként – az idevágó kontrasztív nyelvészeti munkák áttekintéseire (Bosco Coletso 1997, Farkas 2000, Szűcs 1999). A kontrasztivitás mellett helyenként fontosnak tűnt az areális, illetve kontaktlingvisztikai megközelítés vázlatos bevonása is, hiszen a vizsgált körben a magyarnak mint európai nyelvnek rajzolódhatnak ki a nyelv sajátos vonások mögött hozzáférhető rétegei (ti. például éppen a német és az olasz, továbbá más indoeurópai nyelvek számára, ha a kölcsönzésekre és a közös szemléletmódra visszavezethető egyezéseket, képi vagy szemléleti, sőt szerkezeti hasonlóságokat tekintjük). Egyébként ezekhez az elméleti igényű utalásokhoz többnyire a sajátos magyar szempontú rendszernyelvészeti leírás megfelelő tipológiai és kontrasztív nyelvészeti vonatkozásai szolgálnak alapul, alkalmazott nyelvészeti szinten pedig a nyelvi közvetítés fordítástudományi szempontjait követve nyelvünk és kultúránk komplex hungarológiai megközelítésére törekedtem.

A hungarológia keretében alkalmazott kontrasztív nyelvészeti érdekű megközelítésünk tehát rendeltetése szerint felvillantja a továbbiak szempontjából lényegesnek tekinthető összefüggéseket. Ennek kapcsán elvi-módszertani megfontolásból a kontrasztivitás és a fordítás viszonyának tisztázására elhatárolásukat emelem ki, de ezúttal is előre jelzem, hogy az elemzéseket tartalmazó fordításkritikai fejezet az alkalmazás szintjén viszont éppen a kölcsönösségre épít.

Egészében pedig – a szemiotika jegyében – a maga összetett beágyazottságában kívánom körvonalazni a hungarológia kontextusát, amelynek gazdag kapcsolatrendszerében a reáliák szigetét az interkulturális kötődések ellensúlyozzák. Petőfi S. János is hangot ad annak a mindezzel egybevágó véleményének, hogy „... a fordításkritika adekvát alaptudománya csak a komparatív szemiotikai textológia lehet. Ennek az alaptudománynak teljes vagy részleges (technikai vagy köznyelvi) alkalmazása a fordításkritika gyakorlatában természetesen minden esetben attól függ, hogy kik számára készül a fordításkritika, a fordítások készítői, olvasói vagy a fordítás kérdéseivel teoretikus szinten foglalkozó szakemberek számára” (Petőfi 1988a: 50–51). Ehhez tehát mindenképpen számolni kell a fordításkritika alapvető tényezőivel: (1) mindazokkal az összetevőkkel és viszonylatokkal, amelyek egy szöveg organizációját meghatározzák;³ (2) a fordítással kapcsolatos elvárások különféle típusaival; (3) az érintett nyelvek nyelvi és szociokulturális konvenció-rendszere közötti összefüggésekkel (vö. uo.).

³ „A szöveg mint komplex jel” szemléletmódjához és általában is Petőfi S. János *Text-Struktur-Welt-Struktur, majd Vehikulumstruktúra–Relátumstruktúra* elméletéhez 1. pl. Petőfi 1988b, 2004b, illetve a *Szemiotikai szövegtan* 1–16. kötetét.

2. Nyelvek és szövegek szembeállításáról

Két vagy több nyelv összehasonlításának alapvetően háromféle megközelítése alakult ki a nyelvtudomány újabb kori története során: a történeti-összehasonlító nyelvészet, a nyelvtipológia és az areális nyelvészet. Mindegyik összehasonlító stúdiumnak megvan a maga sajátos szemlélete és módszere.⁴ Elvi elkülönülésükön túl tudománytörténetileg érdekes megfigyelni, miként fonódik össze e három megközelítés – a sarkított módszer-tani elhatárolódást meghaladva – az újabb nyelvtudományi törekvésekben.⁵

A nyelvtipológia hármasszemléleti körében szokásos megkülönböztetni az általános, az egyedi és e két pólust kiegyenlítő tipikus réteget. Az elsőnek megfelelően kezeli a tipológia a nyelvek **egyetemes** törvényszerűségeit (a nyelvi univerzálékát, az univerzális grammatikát), a másodikhoz mérten a **nyelvsajátos** jellemzőket (a tipológiai karakterológiában), s a köztes szinten rendezi osztályokba az egyes **nyelvtípusokat** (vö. Dezső 1978, Sternemann 1983: 105).⁶ A továbbfejlődést ugyanakkor egyrészt a vizsgálatba bevont nyelvi szintek extenzív kiterjesztése jelentette a fonológiai tipológia és a mondattani (szórendi) tipológia megjelenésével (például Jakobson, illetve Greenberg kutatásaiban), másrészt az izomorfizmus rendszerszemléletileg intenzív kiterjesztéseként az ún. **komplex típusok** megragadása hozott újat. Ennek révén a nyelvi szintek összekapcsolásával globálisan áttekinthetővé válik egy egész rendszert átható szervező elv, például a sorrendi kapcsolódásé, amely ily módon tehát valamely típusnak nemcsak a szorosán vett (mondattani) szórendjét vezérli, hanem egyéb szintagmatikus viszonyait is (mindenekelőtt a szó szerkezetekben), s mindez összefüggésben állhat az adott típusra érvényes hangsúlyozási szabályokkal is (vö. Dezső 1973, 1978).

A tipológia, illetve a kontrasztív nyelvészet alkalmazott szintjének kitüntetett terepei (köztük a nyelvoktatás és a fordítástudomány) jellegzetesen éppen azokat a szakterületeket képviselik, amelyek a legtöbb ösztönzést nyújtják, s napjainkban is a legnagyobb kihívást jelentik a kontrasztív nyelvészet számára (vö. Dezső 2004: 126–130; König 1996).

A kontrasztív nyelvészet – mint alkalmazott tipológia – az összevethetőség alapjaihoz olyan metanyelvet igényel, amely a tárgynyelvekhez mérten betöltheti az ún. eta-

⁴ A legrégebbi hagyományokkal rendelkező **történeti** vizsgálódás az idő dimenziójában, diakronikusan kutatja egy-egy nyelvcsalád genetikai rokonságban álló nyelveinek megfelelőit (a hipotetikusan lokalizált őshaza rekonstruált alapnyelvi állapotával összefüggésben). Az újabb keletű **areális** nyelvészet a tér dimenziójában vizsgálja a területi elven nyelvsvövetséget alkotó (földrajzilag szomszédos) nyelvek érintkezésből adódó affinitásait (az átvételek és közeledési hatások jelenségeinek izoglosszákkal térképen is megjeleníthető elterjedtségét). Az időtől és tértől függetlenül szerveződő **tipológia** pedig a nyelvi struktúrákban megragadható izomorfizmus (a rendszer felépítésében mutatkozó egyezések és eltérések) alapján osztályozza és jellemzi a nyelveket (vö. Jakobson 1957-es előadására hivatkozva Balázs 1978: 5–6; Vinogradov 1986: 399–409; Bynon 1997; Ernst 1997: 15/1–64).

⁵ Vö. pl. Haarmann 1976: 104–111; Sternemann 1983: 109. Ekképpen például a modern uralisztikára is igen megtermékenyítően hatott az areális tipológia (vö. Balázs 1978, 1983; Fodor 1984).

⁶ A tipológia az egyetemes szinten szorosabban érintkezik az általános nyelvészet egyéb diszciplínáival, illetve a generatív nyelvelmélettel, a kognitív nyelvészettel, a pszicholingvisztikával; egy adott nyelv típusjellemezésében pedig természetesen az érintett leíró nyelvtannal, illetve annak korszerű szinkron leírásával.

lonnyelv szerepét, hogy ennek mértékként szolgáló invariánsai révén az összehasonlítás számára hozzáférhetővé váljanak az egyes nyelvekben megfeleltethető variánsok. Annak a konkrét műveletnek, amellyel a matematikában közös nevezőre hozunk különféle törteteket, a kontrasztív elemzés egyes szintjein adódó problémák megoldásában így a **tertium comparationis** ('a hasonlítás harmadikja') tesz eleget (vö. Coseriu 1972: 40; König 1990: 120; Kühlwein 1990: 18, 24; Nickel 1980: 633; Sternemann 1983: 33–34). Általa – adekvát kérdésfeltevással és szempontkövetéssel – a maguk szintaktikai, szemantikai vagy pragmatikai funkcionalitásának homogenizált keretében megragadhatóvá válnak a vizsgált nyelvek egységeinek és szerkezeteinek egyébként heterogén ekvivalencia- és kongruencia-viszonyai. E megfelelési viszonyok a nulla fokútól a részlegesen át a teljes mértékűig terjedhetnek, és a skála beosztását a különféle formális és funkcionális kritériumok többoldalúsága finomítja (vö. Hessky 1987: 55–123; Sternemann 1983: 50–57). Az összehasonlítandó nyelvek fölé emelt „harmadik” tipikus kérdése például így hangzik: Hogyan (milyen szinten, milyen eszközökkel stb.) fejeződik ki *X* nyelvi funkció *A* és *B* nyelvekben? Milyen értéke van az illető elemnek a rendszerben és a szerkezetben? Megfigyelhető-e síkváltás (lexikalizálódás vagy grammatikalizálódás) *X* kifejezésére a másik nyelvhez viszonyítva? És így tovább. Ebből is kitűnik, mennyire eltér – elvi szinten – a megfeleltetés kontrasztív szemléletű kérdése a fordítástudománytól, amely az ekvivalenciát adott szövegek (szövegrészek) között keresi: miként fejezhető ki *A* nyelv szövegének *X* tartalma/funkciója *B* nyelv szövegében?

Az alkalmazás szintjén – különösen a hibaelemzés kapcsán vagy akár a nyelvoktatásban felhasznált fordítási gyakorlat révén, esetünkben pedig konkrétan a fordításkritikai szövegelemzés összefüggésében – az érintkezés jegyében vetődik fel a **kontrasztív nyelvészet** és a **fordítástudomány** viszonya. Elméleti szempontból azonban lényeges tisztázni közöttük a határvonalon kirajzolódó különbséget. A legalapvetőbb a kiindulópontból adódik, ez pedig a *langue* és a *parole* szembenállása mentén különül el. A kontrasztív nyelvészet figyelmének középpontjában eredetileg kifejezetten a nyelvi rendszer felépítése állt. Akár a vizsgált két vagy több nyelv egészét, akár egyes részrendszereiket vagy csak bizonyos sajátosságaikat szembesíti, érdeklődése magukra a nyelvekre irányul. A rendszer körében természetesen a mondat szerkesztésre és szövegalkotásra is kiterjedő nyelvi kompetencia teljessége helyet kap. Ezzel szemben a mai fordítástudományi vizsgálódás egyértelműen a *parole*-szerűen szerveződő szöveg körül mozog. Ez érthető is, hiszen könnyű belátni, hogy minden jó fordítót mindig is az az igény vezérel, hogy nem szóról szóra haladva, de nem is mondatokban kimérve, hanem a szöveget alapul véve kell végrehajtani az átváltási műveleteket. Sőt még a szöveget is a maga értelmezett kontextusában, a szituáció teljes pragmatikai keretében, intertextuális vonatkozásaiban kell tekinteni. Ez jócskán túlmutat a nyelvi kompetencia hatókörén, nyelvi és kommunikatív performanciát, interkulturális tájékozottságot kíván.

A korszerű fordítástudomány ennek megfelelően hangsúlyozottan **szövegközpontú** megközelítést vall, s az ekvivalencia fokozatait a szembesített szövegeken mint többé-kevésbé eltérő nyelvi termékeken elemzi (vö. Klaudy 1993; 1994: 44). Mindebből tehát az is kitűnik, hogy az elhatárolás kérdése a szöveg szintjén vetődik fel igazán élesen. A kontrasztív nyelvészeti és a fordításelméleti szövegvizsgálat azonban teljesen más természetű: az előbbiben egymástól független szövegek mintáin vetik egybe a nyelvi rend-

szerből adódó, elvonatkozatható szövegszerveződési sajátosságokat, ez utóbbiban viszont egymásnak megfelelő szövegeken mérlegelik a referenciálisan nagyon is konkrét ekvivalencia-viszonyokat (Klaudy 1994: 25–27). A fenti határhúzás ellenére sem szabad persze elfelejtenünk, hogy a két tudományág ígéretes együttműködése – egymás eredményeinek felhasználásában, a még megválaszolatlan kérdések egymás számára történő megfogalmazásában – továbbra is kölcsönösen megtermékenyítő hatású lehet. Egyébként pedig manapság már a fentiekben kielezett különbségtétel ellenében ható közeledés bizonyos jelei is tendenciaszerűen mutatkoznak: a kontrasztív nyelvészetben belül – a hagyományos rendszernyelvészeti vizsgálatok mellett – kibontakozóban van a korpusznyelvészeti megközelítés is a maga eleve szövegközpontú igényével és ezáltal egyre határozottabban érvényesülő pragmatikai, illetve kontextuális szemléletével, vagyis a *parole* szintű jelenségek felé történő elmozdulásával.

Az érintett tudományközi viszony alapjait, az eltérő megközelítést illetően tehát e helyütt célszerű kiemelni, hogy a fordító az ún. ekvivalenciát nem a nyelv, hanem a szöveg szintjén hozza létre (Albert 2003: 78; vö. Cs. Jónás 2005: 32; Lőrincz 2005: 75–76);⁷ ezzel a fordítói szövegekvivalenciával szemben a kontrasztív nyelvészeti leírás formális megfeleléseket mutat ki két adott nyelv egységei között. Mindamellett azt is látnunk kell, hogy a fordítástudomány számára, amely ma már igen sokrétű (általános és kontrasztív nyelvészeti, szövegelméleti, kommunikáció- és információelméleti, szemiotikai, logikai, filozófiai, esztétikai, kulturális, pragmatikai, retorikai, beszédaktuselméleti, irodalmi, kognitív, pszicholingvisztikai, szociolingvisztikai, etnolingvisztikai, hermeneutikai, stilisztikai, módszertani stb.) szempontrendszer követ, a hagyományosan normatív igényű – egyenértékűséget elváró – fordítás-definíciók nem igazán szolgálják a fordítási folyamat leírását és az elmélet mint hivatkozási alap megteremtését. A szakirodalmában egyre gazdagodó fordítástudomány egyes szintjeinek kidolgozottsága és egymáshoz való viszonyuk tisztázása is még várat magára, ti. a leírás (traduktográfia), a fordításkritika és a fordításról szóló „gondolkodás, elmélkedés, beszéd” (traduktológia) elkülönülő területeinek kapcsolatrendszerében (vö. Albert 2003: 7–17).

Egyébként pedig maga az egyenértékűség központi kategóriája is differenciáltan tisztázandó, hiszen nyilvánvalóan eltérő ekvivalencia-fogalma van a befogadó olvasónak (viszonyítási alap híján), a kritikusnak (a minősítő értékeléshez) és magának a fordítónak, aki megteremti az adekvát szöveget (vö. Albert 2003: 80).

A szöveg szintű kontrasztivitás és a fordításkritika együttes kritériumainak követésével – a fentebb körvonalazott témakörben, miként említettem – többszörösen is tanulságosnak ígérkezik tehát a fordításelemzésekhez választott nyelvi háromszög, amelyben a magyar szöveget – nyelvével és kulturális háttérével – két olyan nyelv (és kultúra) szövegeihez viszonyítjuk, amelyek tőle genetikai és tipológiai szempontból egyaránt meglehetősen távol, areális tekintetben viszont valamelyest közelebb állnak (különösen a német), ugyanakkor egymással (ti. a német és az olasz) mindhárom szemszögből – ha

⁷ „... a fordító soha nem nyelveket, hanem mindig *konkrét szövegeket* fordít” (Albert 2003: 36). „... mivel a fordítás alapvetően nem nyelvközi (interlingvális), hanem szövegeközi (intertextuális) művelet, a fordíthatóság *nyelvek közötti* vizsgálata nemcsak hogy elégtelen, de nem is megfelelő alap a fordítás (általános) elmélete számára” (Albert 2003: 45). „A műfordításkor nem nyelvek közötti, hanem kultúrák közötti üzenetközvetítésről van szó” (Cs. Jónás 2005: 32).

eltérő mértékben is – viszonylag közeli kapcsolatokat mutatnak, ám hangzásviláguk, képi logikájuk és kultúrájuk jelentős mértékben különbözik.⁸

Mindezeknek a tényezőknél a feltáráshoz nélkülözhetetlen a nyelvi-kulturális háttér hungarológiai vonatkozású kontrasztív-komparatív szemiotikai kereteinek körvonalazása. A könyv további fejezetrészei – a fordításkritikai elemzések előkészítéseként – tehát annak az alapvető követelménynek kívánnak eleget tenni, amely szerint: „Fordítások elemzéséhez/megítéléséhez minden esetben szükség van a szóban forgó nyelvek, nyelvi és poetikai konvenció-rendszerek és szociokulturális kontextusok mélyreható összehasonlító elemzésére” (Petőfi 1988a: 35).

⁸ Ezt a meglehetősen összetett konstellációt kell tehát viszonyítanunk a gyakorlati kiindulópontul szolgáló – kedvezően egyértelmű – alaphelyzethez: „... a fordíthatóság nagy olyan nyelvpárok esetében, amelyek egymáshoz közeli nyelvtípusba tartoznak, ha érintkezés van a két nyelv között, ha a két nyelvközösség kulturális fejlődése egymással párhuzamosan ment végbe...” (Albert 2003: 45)